

Синегуб С. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету

РЕГУЛЯТИВНІ ФАКТОРИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ІМПЛІКОВАНОЮ СЕМАНТИКОЮ

Анотація. Стаття є спробою виявити й систематизувати можливі регулятивні фактори, що впливають на якісне відтворення лексичних одиниць із інкорпорованими семантичними компонентами, та продемонструвати, які саме перекладацькі проблеми провокує зазначена група лексичних одиниць. Проаналізовано наявні перекладознавчі розвідки щодо ролі регулятивних факторів у процесі перекладу.

Ключові слова: регулятивні фактори перекладу, інкорпорована сема, перекладацькі трансформації, мова оригіналу, мова перекладу, засоби відтворення.

Постановка проблеми. Усі перекладознавчі розвідки, якому б конкретному питанню теорії та практики перекладу вони не були присвячені, так або інакше пов'язані з розв'язанням проблеми про вплив системно-структурних розбіжностей між мовою оригіналу (далі – МО) й мовою перекладу (далі – МП) на якісне відтворення поданої відправником інформації. Наявні роботи в цьому напрямі є різноманітними. У їх основу покладена низка критеріїв визначення та характеристики окремих факторів, що зумовлюють якість остаточного перекладацького продукту, – від традиційних структурно-семантичних студій [1, 2, 3], досліджень, орієнтованих на прагматичні аспекти перекладу [4, 5, 6, 7], до робіт когнітивно-лінгвістичного напрямку [8, 9, 10]. У межах статті пропонується спроба ідентифікації й узагальнення регулятивних факторів перекладу на прикладі лексичних одиниць з імплікованою семантикою. Метою статті є продемонструвати, які саме перекладацькі проблеми провокує зазначена група лексичних одиниць (далі – ЛО) та які розбіжності у МО і МП можуть бути регулятивними факторами їх відтворення.

Регулятивні фактори відтворення семантики ЛО можуть мати, на думку багатьох перекладознавців, семантичний характер [1, 8, 9], що дає змогу розглядати як регулятивні фактори, що впливають на якісне відтворення ЛО з інтегрованим семантичним компонентом (далі – ІСК), такі умови: 1) наявність інтегрованого семантичного компонента; 2) семантичні критерії класифікації лексичних одиниць; 3) тип комбінаторного зв'язку; 4) специфіка контекстуальної реалізації; 5) прагматичний потенціал ЛО з ІСК. Ми пропонуємо розглянути перші чотири з них, враховуючи, що детальний аналіз прагматичного потенціалу ЛО з ІСК вартий окремого дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. Під час вивчення впливу ІСК на вибір засобів відтворення імплікованої семантики було відокремлено групу дієслів портретної характеристики людини – портретні дієслова (далі – ПД) й поставлені такі завдання: а) проаналізувати дискурсивні характеристики лексичних одиниць, що містять ІСК зовнішність людини (далі – ЗЛ); б) визначити ар-

сенал міжрівневих мовних засобів відтворення зазначеної семантики. Виходячи з денотативної семантики та суб'єктно-об'єктної спрямованості ПД, можливе їх об'єднання у три групи: ПД поведінки, ПД каузативу зовнішньої ознаки й суб'єктивні ПД (людина – носій процесуальної якісної ознаки). Найбільш численними є, за цією класифікацією, ПД поведінки. Природа їх денотата фіксує значення «поводити себе певним чином», яке, відповідно, містить семи суб'єктності й оцінки. Під час дослідження семантики ПД поведінки було встановлено логічну послідовність «емоційний стан – поведінка – зовнішня ознака», у який відображається причинно-наслідковий зв'язок зовнішньої характеристики людини з її емоційним станом. У більшості випадків свою конкретизацію знаходить архісема первинного ІСК значення кольору, фізичних процесів, звуку, фізичного стану людини, пересування в просторі: 1) емоційний стан – кольорова ознака (*erblassen, erröten, erbleichen*); 2) емоційний стан – поведінка – зовнішня ознака (*geifern, brüllen*). Наступним фактором, що впливає на процес перекладу лексем з ІСК ЗЛ, є **семантичні критерії класифікації лексичних одиниць**. Виходячи з дослідження семантичної структури слова в поєднанні з аналізом різноманітних відносин між лексичними одиницями, семантичними критеріями диференціації ПД можуть слугувати такі: 1) характер суб'єктно-об'єктних відносин; 2) аспектуальна ознака семантики ПД. Враховуючи інваріантність значення досліджуваних дієслів, яка суттєво впливає на процес їх відтворення, а також направленість їхньої семантики [5, с. 90], ПД поділяються на три групи: 1) суб'єктні дієслова; 2) об'єктні дієслова; 3) двоспрямовані дієслова – суб'єктно-об'єктні дієслова. Поділ ПД на семіологічні класи суб'єктних та об'єктних можливий з двох причин: по-перше, завдяки протиставленню цих дієслів за характером їхнього семантичного зв'язку з суб'єктом і об'єктом дій; по-друге, завдяки збігу або не збігу семантичної та синтагматичної перехідності/неперехідності ПД. Суб'єктно-об'єктні дієслова представлені зворотними й інхоативними ПД, які, як правило, відтворюються зворотними дієсловами в українській мові. До групи суб'єктних належать дієслова, дія яких сконцентрована на суб'єкті (*schielen, hinken, erröten, auflachen, veraltern, abblühen, ergrauen*). З семантичного погляду суб'єктні ПД самодостатні й можуть включати такі семантичні варіанти: рух, суб'єктне пересування у просторі, поведінку (мовна поведінка; поведінка, зумовлена емоційним станом; поведінка, зумовлена фізіологічними виявами суб'єкта – зір, дихання, прийом їжі). Специфічною ознакою суб'єктних ПД є відносно вузька змістова структура (1–2 ЛСВ), що спрощує завдання перекладача, оскільки надає можливість відшукати відповідник в українській мові серед дієслівної лексики.

У значенні об'єктних ПД актуалізуються супутні семантичні ознаки: характер пересування суб'єкта у просторі, засіб і вид його змінення, ступінь включення об'єкта в дієслівну дію та інші, здатні розширювати семантичну вибірковість дієслова, яка зі свого боку детермінується не лише об'єктом, а й суб'єктом дії, що не можна залишати поза увагою під час їх відтворення. Засобом репрезентації об'єктної спрямованості дії в німецькій мові можуть бути й деривативні засоби. Так, наприклад, префіксальні ПД є зазвичай об'єктними. Формування ж такого семантичного типу ПД, як суб'єктно-об'єктні дієслова, зумовлено невідповідністю семантичного та синтаксичного статусу суб'єктних дієслів. Значення суб'єктно-об'єктних дієслів спрямовано водночас на семантичний суб'єкт і семантичний об'єкт, що значно розширює їх змістовий обсяг та семантичний потенціал. Зв'язок між суб'єктом і об'єктом має причиново-наслідковий характер і актуалізує передусім каузативні відносини: *“Ein schwerer Fall! Dachte Herr Brecht und verfärbte sich ...”* [17, s. 11]. Отже, семантико-ономасіологічна класифікація дієслів з ІСК ЗЛ на такі: 1) суб'єктні дієслова; 2) об'єктні дієслова; 3) суб'єктно-об'єктні дієслова – може бути взята за основу диференціації засобів їх перекладу українською мовою.

Характер суб'єктно-об'єктних відносин та аспектуальна ознака семантики лексичних одиниць з ІСК ЗЛ зумовлюють тип і специфіку їх **комбінаторного зв'язку**, який поряд з іншими умовами може бути захищений до регуляторних факторів у процесі перекладу ПД. Розгляд комбінаторно-семантичних властивостей німецьких ПД у процесі їх відтворення українською мовою є актуальним у межах когнітивної парадигми, оскільки когнітивна семантика, що визначає процес номінації, розглядає значення як ментальне явище. Концептуальна природа значення німецьких ПД дає змогу аналізувати специфіку їх комбінаторних можливостей, які впливають на вибір мовних засобів у їх подальшому відтворенні українською мовою. Об'єктом аналізу було обрано саме цю групу лексем, оскільки під ПД ми розуміємо дієслова, які об'єднуються на основі інтегрованого семантичного компонента ІСК ЗЛ, що є водночас фрагментом ментального досвіду людини. Залучення дієслова до арсеналу засобів мовної репрезентації та подальше відтворення якісної ознаки, якими, безумовно, є дієслівні лексеми з ІСК ЗЛ, обґрунтовано фактом наявності в семантичній структурі дієслова процесуальної якісної ознаки (Кацнельсон, Шахматов, Кубрякова, Синегуб). Розглядаючи можливості використання ПД в умовах реалізації ІСК ЗЛ, слід зазначити, що найважливішим джерелом їх семантико-стилістичної маркованості є залучення до певного типу дискурсу.

Теза про взаємопроникнення лексичної семантики та синтаксису належить У. Вайнрайху [11, с. 43] і є основою семантичних досліджень на синтаксичному рівні. Тому такі принципові питання теорії синтаксису, як сполучуваність мовних одиниць, значення граматичних, деривативних і лексичних факторів у синтаксичній сполучуваності тощо, є не лише лінгвістичними, а й перекладознавчими пріоритетами. Принциповим тут виявляється питання про те, який фактор слід розглядати як основу сполучуваності – лексичний чи граматичний. Аналізуючи комбінаторні зв'язки дієслівної лексики з ІСК ЗЛ, ми підтримуємо Ю. Степанова [12, с. 360], вважаємо пріоритетним лексичне значення, оскільки саме воно визначає облігаторність або факультативність валентного зв'язку з обставинними

поширювачами. Серед словосполучень із ПД, які виконують у тексті-оригіналі функцію портретної характеристики будь-якої дійової особи, особливий інтерес викликають ті, що мають тенденцію до ідіоматизації, а саме: 1) словосполучення, які набувають згаданої функції виключно з іменниками-найменуваннями частин тіла людини – *runzeln die Stirn; kräuseln die Nase; pressen die Lippen; rümpfen die Nase*; 2) словосполучення з дієсловом „aussehen + Akkusativ“ = «виглядати + Akkusativ», або його синоніми “aussehen + wie + Akkusativ” = «виглядати як»; “aussehen + als + Akkusativ” = «виглядати так, нібито»; 3) сполучення з дієсловами “ähneln/ gleichen + Dativ (іменник)” = «нагадувати/бути схожим на будь-кого»; 4) ПД, які означають жести, пози, умовлені емоційним або фізичним станом людини: *sich beugen, sich ducken, sich verneigen* тощо. Наприклад: 1.1. *Andreas kräuselte angestrengt die Stirn. 2.1. In der Bodenkammer rümpfte er die Nase. 3.1. In dem fußlangen Nachthemd glich er einem unheimlich hohem Mondgespenst. 3.1.1. Er ähnelte dem älteren Tolstoi. 4.1. Don Rocco verbeugte sich wortlos vor ihm, dann vor dem General und ging.* Як видно із прикладів, лексична спаяність членів словосполучення характеризується наявністю певних лексичних обмежень. ПД як лексико-семантичний клас можуть уживатись із певною групою іменників, зокрема із загальними і власними, або їх замісниками – особовими займенниками. Порушення такої «солідарності» спричинює виникнення метафоричного ефекту, який може мати принципове значення для створення певного типу дискурсу, стати елементом ідіостилу чи ідіолекту письменника, які має максимально відтворити перекладач. Сполучуваність ПД, зумовлена наявністю ІСК ЗЛ у смисловій структурі дієслова, формує **комбінаторно-семантичні властивості** відокремлених ПД і на рівні речення, яке здатне бути **засобом репрезентації та водночас відтворення «зовнішньої характеристики людини»**. Дослідження емпіричного матеріалу виявляє, що ПД у структурі німецького речення організує предикат, що визначає кількість актантів-поширювачів. Зазначений фактор сприяє створенню так званого **«портретного дискурсу»**, який може бути відокремлений у структурі текстового цілого як самостійна й відносно незалежна одиниця. Формально вона може бути як структурно відокремлене утворення (**абзац, вступна конструкція в текстовому цілому** – приклади 1) або репрезентована в межах одного речення за допомогою ПД і його семантичних поширювачів (приклади 2–4). У першому випадку прикладом ТП може слугувати портретна характеристика героя в романі Th. Mann „Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Die Memorien“ (приклади 3–4) [13, s. 17], другий випадок ілюструють речення: 1. *Seine Anordnung, Terrorverdächtige ... unbefristet zu internieren, sei, so schimpfte Elisa Massimino, von Human Rights First, “ein Schritt auf dem Weg, ein Regime präventiver Schutzhaft zu institutionalisieren”.* – 1.1. *«Його розпорядження ув'язнювати підозрюваних у тероризмі на невизначений термін, – ледь стримуючись, застерігає Єліза Масіміно – представник організації «Хьюмен Райтс Фест», – є кроком на шляху до запровадження превентивного арешту [17, s. 14].*

2. *Ich kann mir nur vorstellen, dass es diesem Säugling durchaus nicht schaden würde, wenn er noch geraume Zeit an deinen Brüsten läge. “Ihm nicht”, schnarrte die Amme zurück, “aber mir. Zehn Pfund habe ich*

abgenommen und dabei gegessen für dr"i. [16, с. 11]. – 2.1. ...Я тільки бачу, що цьому немовляті зовсім не зашкодило б якнайдовше побути біля твоїх грудей. – Йому – ні, – **проциділа** годувальниця. – Зате мені зашкодило б. Я **схудла** на десять фунтів, а їла ж за трьох! [15, с. 17].

3. Sie **erblüte** immer schöner ... unter Liebesglut [13, с. 10.] – 3.1. Вона з кожним днем **розквітала** від палкого кохання [14, с. 12].

4. Natalie **ist** mehrfach **gepierct** und hat ein Tatoe am Oberarm... – 4.1. Наталі **має** численний **nipsinz** і тату на плеч. [17, с. 15].

Під час перекладу були використано, відповідно, таке: 1) стилістична компенсація; 2) вибір стилістично забарвленого еквівалента + підбір адекватного відповідника; 3) підбір адекватного відповідника; 4) прийом суб'єктно-об'єктної трансформації. Крім того, комбінаторна семантика німецьких ПД зумовлює вибір синтаксичних конструкцій для відтворення ІСК ЗЛ. Найбільш продуктивними з них є такі: 1) A+P+[L] – ПД суб'єктного пересування, 2) A+P+[D] – ПД мовлення, фізіологічних виявів людини, інхоативи, ПД емоційного стану; 3) A+P+Pt – каузативні ПД. Релевантність таких комбінаторно-семантичних моделей для створення, а надалі й відтворення так званого «портретного дискурсу» підтверджує порівняльно-типологічний і перекладацький аналіз контекстів. Порівнюючи синтаксичні моделі ПД різних груп між собою та їх відтворення українською мовою, слід звернути увагу на те, що синтаксична модель може бути оптимальною, якщо в її складі заповнені певні позиції. Так, наприклад, синтаксична модель ПД суб'єктного пересування є оптимальною, якщо в її складі заповнені позиції: а) суб'єкта дії – номінації чітко визначених семантичних груп; б) обставинна позиція способу дії.

Крім того, комбінаторно-синтаксичний потенціал дієслівних лексем відносно просторових обставин характеризується різною інтенсивністю. Отже, ПД можуть бути поділені на такі, що мають облігаторний комбінаторно-синтаксичний зв'язок із зазначеним актантом-поширювачем (односкладові та префіксальні ПД: schlürfen, schleichen, umherstiffeln); ПД з факультативною комбінаторно-синтаксичною залежністю (більшість ПД суб'єктного пересування).

Наведені приклади наочно ілюструють вирішальну роль контексту в реалізації ІСК ЗЛ у смисловій структурі ПД. Специфіку **контекстуальної реалізації** слід, на нашу думку, розглядати враховуючи три види якісної характеристики особи, а саме: *лексичної, контекстної й опосередкованої*. Зазначені види характеристики були відокремлені завдяки принципів різниці їхніх логічних основ. Логічною основою *лексичної характеристики* є монознакова віднесеність номінативної одиниці. Інакше кажучи, актуалізація досліджуваного ІСК ЗЛ здійснюється на рівні семантичних властивостей виключно самої номінативної одиниці – ПД. Найбільш складними в процесі реалізації ІСК ЗЛ виявляються *контекстуальна й опосередкована* характеристики, оскільки в цьому випадку репрезентація досліджуваної семи виходить за межі семантичних властивостей лише номінативної одиниці й може бути реалізована в мікро- (словосполучення та речення), або макроконтексті (цілісний текст, фрагмент

тексту). Враховуючи принципово різний потенціал реалізації ІСК ЗЛ, властивий цим типам характеристики людини, слід звернути увагу на те, що вона найбільш повно реалізується в умовах лексичної й контекстуальної характеристики людини. Наприклад: 1. *Sie magerte wahrhaftig ab...* [13, с. 95] – лексична характеристика. 2. *Ich sah auf ihre Füße und lächelte zufrieden: sie waren nicht verkrüppelt.* [14, с. 195] – контекстуальна характеристика. Отже, словосполучення та речення як мікроконтекст для реалізації ІСК ЗЛ у семантиці ПД можна вважати складовою так званого «портретного» дискурсу, а окремі ПД – його лінгвістичними маркерами.

Висновки. Як засвідчив аналіз варіантів перекладу текстових фрагментів німецькомовної художньої літератури, регулятивні фактори відтворення семантики ЛО з ІСК можуть мати семантичний характер. Виходячи з цього, до регулятивних факторів, що впливають на якісне відтворення ЛО з інтегрованим семантичним компонентом ЗЛ, слід зарахувати такі: 1) наявність інтегрованого семантичного компонента; 2) семантичні критерії класифікації лексичних одиниць (у нашому випадку ПД); 3) тип комбінаторного зв'язку між дієслівними лексемами з ІСК ЗЛ в умовах мікроконтексту (словосполучення та речення); 4) специфіку контекстуальної реалізації досліджуваного лексем.

Література:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. Отношения, 1975. – 240 с.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : [учебное пособие] / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Рецкер И.Я. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / И.Я. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2007. – 244 с.
4. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : [навчальний посібник] / В.В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
5. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Übersetzung / O. Kade // Grundfragen der Übersetzungswissenschaft: Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen. – Leipzig, 1968.
6. Nord Ch. Einführung in das funktionale Übersetzen / Ch. Nord. – Francke Verlag Tübingen, 1993. – 315 s.
7. Stolze R. Die Fachübersetzung. Eine Einführung / R. Stolze. – Gunter Narr Verlag Tübingen, 1999. – 272 s.
8. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода : [учебное пособие] / Т.А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун.-та, 2001. – 124 с.
9. Wotjak G. Inkorporierung und Valenztheorie / G. Wotjak // Deutsch als Fremdsprache. – 1989. – № 6.
10. Wills W. Kognition und Übersetzen. Zur Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung / W. Wills. – Tübingen : Francke Verlag, 1988. – 236 s.
11. Weinreich U. Exploration in Semantical Theory. Current Trends of Linguistics / U. Weinreich. – The Hague, 1966. – S. 43.
12. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
13. Th. Mann. Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Memoiren.; S. Fischer Verlag. – Frankfurt am Main, Dritte Ausgabe, 2002.
14. Манн Т. Сповідь афериста Фелікса Крулля : роман / Т. Манн ; переклад з німецької Р. Осадчук. – Буча : ФОП Жуланський ; Київ, 2011. – 342 с.
15. Зюскінд П. Парфуми : роман / П. Зюскінд ; переклад з німецької С. Фідріх // Всесвіт. – 1993. – № 11–12.
16. Süskind P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / Süskind P [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.read//free.ru/zyuskind_patrik.
17. Süddeutsche Zeitung, Freitag, 28. November, 2014. – 16 s.

Синегуб С. В. Регулирующие факторы перевода лексических единиц с имплицитной семантикой

Аннотация. Статья представляет собой попытку выявить и систематизировать возможные регулирующие факторы, которые влияют на качественный перевод лексических единиц с инкорпорированными семантическими компонентами, и продемонстрировать, какие переводческие проблемы провоцирует указанная группа лексических единиц. Проанализированы существующие научные исследования, посвященные роли регулирующих факторов в процессе перевода.

Ключевые слова: регулирующие факторы перевода, инкорпорированная сема, переводческие трансформации, язык оригинала, язык перевода, средства выражения, способы перевода.

Sinegub S. Regulative factors of the translation of the lexical units with the incorporated semantics

Summary. The article overviews the problem of translating of the lexical units with the incorporated semantics. The incorporated semantics of the characterizing person in the structure of German verbs determines the instruments of translating such verbs into the Ukrainian language.

Key words: regulative factors of translation, incorporated seam, translation transformations, source text, source language, target text, target language, translational point, ways of translation.